

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська Академія Наук

Гілея

Науковий вісник

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 92 (№ 1)

Київ – 2015

УДК 93/99(4/9)“1918/1922”

Гай–Нижник П. П.

доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідувачий відділом історичних студій, Науково–дослідний інститут українознавства (Україна, Київ), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

**НАЦІОНАЛЬНО–ВИЗВОЛЬНА БОРТЬБА
І УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ 1917–1922 РР.
(ДО ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ПОЧАТКУ ХХ СТ.)**

Розглядається контрверсійне питання періодизації політичної історії України початку ХХ століття, зокрема доби Національно–визвольної боротьби та українських державних утворень протягом 1917–1922 років.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Українська революція, Українська Держава, періодизація історії України.

Питання періодизації національно–визвольної боротьби українського народу початку ХХ ст., прагненням і метою якої було здобуття та утвердження власної державності, у вітчизняній історіографії має кілька основних схем, моделей та періодизацій. Проте й досі у вченому середовищі тривають суперечки щодо визначень не лише хронологічних рамок цього історичного шляху, а й трактувань і характеристики окремих його діб, періодів та етапів. Тож, не залишаючись осторонь зазначеної проблематики, висловлю й своє бачення тієї доби української політичної історії, зокрема першої чверті ХХ століття.

Власнекожна доба має окремі періоди та етапи, свої узагальнюючі риси та світоглядні уявлення, історичні обставини та способи боротьби, певні здобутки й втрати, рушійні сили та покоління adeptів–ідеологів і провідників. Кожна доба української історії ХХ ст. безумовно має свої багатогранні причинно–наслідкові характеристики, свої складові з періодів та етапів, кожна з них висунула на історичну арену різного роду та різних за величиною думки та справ діячів, ідеологів, мислителів, мала часи злетів і падінь, перемог і поразок, проте усі вони були об'єднані єдиним спільним прагненням народу до здобуття, збереження і розквіту власної державності та забезпечення права на свободу думки людини й права на національно–державне самовизначення.

В цьому контексті часовий простір від 1917 по 1922 роки (коли було утворено Радянський Союз й українські землі остаточно були розчленовані та окуповані іноземними загарбниками, втратили державну незалежність або її удавану імітацію колаборантськими маріонетковими урядами, а централізований збройний опір практичного придушено), має неабиякі суперечності щодо періодизації та трактування. Саме з цього приводу й хтілося б висловити окрему думку. Зокрема досить згадати багаторічні суперечки щодо назви “Українська революція” й, власне, її хронологічні рамки, які трактуються різними вченими відповідно й різними роками, надто – кінцевим датуванням. Не вдаючись у перелік версій та концепцій й, звісно, не претендуючи на остаточну істину в цьому питанні, все ж вважаю за доцільне стисло висловити власне бачення зазначеного відрізка української минувшини.

Тож, вважаю, що часи від 1917 по 1922 роки варто визначати як одну з діб української політичної історії ХХ століття, а саме: Доба “Національно–визвольна

боротьба і українське державотворення (1917–1922 рр.)”. Назва ця обумовлюється історичними процесами та складовими, які відбувалися у зазначений хронологічний відрізок часу, логікою взаємопов'язаних подій, чинників та обставин, об'єктивними ознаками плинності, подібності та різноманітності періодів, тотожністю причинно–наслідкових як внутрішніх, так і зовнішніх обставин та впливів, взаємопов'язаністю культурних, соціальних, ідейно–політичних та державницько–еволюційних чинників загальнонаціонального значення, закономірністю початку та завершення національно–політичного зриву, державотворчих зусиль та організованої боротьби за власне право національно–державного самовизначення українського народу. Саме на авторській концепції періодизації цієї доби йтиметься у поданому нарисі.

1917 рік Російська імперія зустріла у глибокій громадсько–політичній та фінансово–економічній кризі. Імператорська особа втратила моральний авторитет в суспільстві, а серед державної верхівки й оточення царя невдоволення Ніколаєм II зростало з геометричною прогресією. Усі ці явища вкрай загострили невдачі російської армії на фронтах I світової війни та заглиблення соціальних протиріч в країні. Усім було зрозуміло, що імперія потребує реформ, проте ситуація радикально змінилася в лютому 1917 р. В Петрограді відбулася буржуазно–демократична революція, царат було ліквідовано й до влади прийшов Тимчасовий уряд.

Перші звістки про революцію досить швидко розлетілися у різні краї Росії. З'явилися перші ознаки демократичних перетворень. Окрім миру, соціальних, економічних та політичних реформ численні народи колишньої імперії сподівалися й на перетворення й у сфері національно–культурної політики центральної влади. Невдовзі революційні зрушення докотилися й до самої України.

На вирішально–впливову роль з перших же днів по революції почали претендувати місцеві Ради. Паралельно виникали ради солдатських депутатів, які невдовзі здебільшого об'єднувалися із радами робітничих депутатів. Нерідко відразу формувалися об'єднані ради робітничих і солдатських депутатів. Трохи пізніше почали виникати ради селянських депутатів. Одночасно з радами робітничих і солдатських депутатів в Україні, як і в інших регіонах країни, створювалися владні структури Тимчасового уряду.

Водночас уже перші повідомлення про демократичні зрушення в центрі, миттєво підхоплені на місцях, викликали в українському середовищі природний сплеск схвалення і сподівань на близьке торжество національної та соціальної справедливості. З одного боку, виявом того ж всеохоплюючого демократизму, а з іншого – інстинктивним бажанням самим наблизити розв'язання назрілих проблем національного розвитку, стали блискавичне пробудження визвольного руху і такі ж негайні кроки з метою введення його в організаційне річище, надання йому певного організаційного статусу. “Треба було забезпечити волю України, відновити її старе народовладдя, право народу правити самому всіма своїми справами, – зазначав М. Грушевський. – Для цього, як упав старий режим, українці всіх партій і напрямків постановили об'єднатися у спільній

одностайній політичній організації на весь час, поки буде досягнена спільна широка національно-територіальна автономія України в федеративній республіці російській”.

У березні 1917 р. з ініціативи Товариства Українських Поступовців (ТУП) на зборах представників українських організацій і угруповань було обрано організаційну групу, яка стала основою Української Центральної Ради (УЦР), яку було засновано з 3 на 4 березня. Таким чином об'єднане й зорганізоване у щойно заснованій Центральній Раді українство цим кроком виокремило себе з загальноросійського революційно-демократичного руху чим фактично й поклато початок, власне, його українського соціально-революційного вектору, який невдовзі розгорнеться в національно-визвольну революцію.

Відтак власне період УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 р. тривав від 4 березня 1917 р. по 22 січня 1918 р. й завершився досягненням безпосередньої мети подібних національно-визвольних рухів – здобуттям національної державності.

Втім ця доба також пережила кілька періодів своєї еволюції та радикалізації. Перший з них можна кваліфікувати як *етап національної та соціально-політичної консолідації в контексті організації та формування Української Центральної Ради* (тобто період консолідації українських соціально-класових організацій і політичних сил у спільному координаційно-національному центрі та висування вимог культурної автономії й соціальних перетворень) і який тривав, власне, від часу утворення Центральної Ради до видання нею свого I Універсалу, тобто від 3 березня по 10 червня 1917 р.

22 березня 1917 р. УЦР видала першу відозву “До українського народу”, в якій урочисто й оптимістично виголосила: “Впав царський уряд, а Тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори на основі загального, рівного, прямого виборчого права. Звідти уперше на весь світ пролунає у всій силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя. До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які Тобі природно належать і які Ти повинен мати, Великий Народе, сам хазяїн на Українській Землі”. Центральна Рада закликала народ вимагати відновлення права на рідну мову по всіх школах, судах, урядових інституціях, а також у церкві, земствах та всіх неурядових закладах.

Ставлячи, таким чином, перед собою завдання культурного і морального провідництва нації, діячі Центральної Ради наперед заявили про своє самоусунення від проводу політико-державотворчого та адміністративно-господарчого. Принаймні, до скликання і завершення роботи майбутніх всеросійських Установчих зборів. Закликаючи усі верстви українського суспільства дотримувати спокій, Центральна Рада тим не менш наставляє народ вибирати своїх (українських) людей “на всі місця”, організовуватися, вперто братися до роботи, до гуртування в політичні товариства, культурні, економічні спілки та до складання грошей на Національний фонд.

Коли ж 27 березня 1917 р. керування Центральною Радою перебрав М.Грушевський, вона стала дійсним дійовим центром українського національного руху. У квітні на Першому Всеукраїнському військовому з'їзді та після скликання в травні 1917 р. Українського Національного Конгресу УЦР була визнана єдиним представницьким органом української революційної демократії й фактично перетворилася на своєрідний передпарламент, складений з 150 чоловік, обраних від українських політичних партій, професійних і культурних організацій та делегатів від губерній. З 15 червня 1917 р. УЦР поповнилася 133 представниками Ради Селянських Депутатів, обраних на I Всеукраїнському Селянському з'їзді, а з 23 червня – ще 130 членами, делегованими II Військовим з'їздом.

Так український національно-культурницький рух в Росії досить швидко почав набувати ще й соціально-політичних та національно-революційних ознак. Проте він ще не став національно-визвольним рухом державницько-самостійницького характеру. Тогочасні провідники українства прагли домогтися від Тимчасового уряду навіть не політично-адміністративної автономії, а лише автономії у культурній сфері. Винятком в цьому, відносно нечисленному, колі молодого українського політикуму були хіба що групи самостійників на чолі з М.Міхновським та І.Луценком. Втім, петроградська влада не бажала йти на зустріч навіть зрозумілим й логічним вимогам українців у сфері відродження національної культури та освіти, що призвело до радикалізації дій Української Центральної Ради.

10 червня 1917 р. своїм I Універсалом Центральна Рада проголосила автономію України і постановила створити власний виконавчий орган – Генеральний секретаріат. Відтоді відбулася справді колосальна трансформація українського національно-культурницького руху на національно-визвольний рух, який остаточно виокремився із загальноросійської революційно-демократичної конгломерації й набув ознак національного політичного автономізму. Фактично ж саме з дня проголошення Центральною Радою свого I Універсалу й розпочався новий виток Української революції, який, попри певні кризи та поступки (як, наприклад, прийняття II Універсалу чи Статуту вищого управління України тощо), розвивався у зростаючому за своєю потенційною перспективою революційному фарватері соціально-класових перетворень та національно-політичного автономізму.

Тож цілком логічним є визначення його як *етапу національно-політичного автономізму, що водночас являв собою певного роду компроміс тогочасних політичних провідників Центральної Ради між характерним для них принципом інтернаціоналізму революційно-соціалістичної демократії та державотворчим національним інстинктом*. Тривав цей період, відповідно, від 10 червня до 7 (20) листопада 1917 р., коли III Універсалом Центральної Ради було проголошено утворення Української Народної Республіки (УНР).

Третій, і ключовий, етап Української національно-визвольної революції 1917 р. розпочався з проголошенням III Універсалом утворення Української Народної Республіки, що де-факто й стало логічним

завершенням революційних національних прагнень і боротьби українців, здійсненням їхнього віковичного прагнення відновити власну національну державу! Цей період можна визначити як час відродження національної державності: від федеративного суверенітету до самостійної республіки. Набуде свого офіційного кінця 9 (22) січня 1918 р., коли IV Універсалом Центральної Рада проголосила державну самостійність УНР.

Часовий відрізок у два місяці від 7 (20) листопада 1917 р. (проголошення УНР, що перебувала у федеративному зв'язку Російською республікою, проте фактично стала на шлях суверенного розвитку) до 9 (22) січня 1918 р. (проголошення самостійності УНР) став своєрідною перехідною ланкою між періодами Української національно-визвольної революції (1917 р.) і втіленням в життя її основної мети – створенням Української держави.

Російська революція надала українцям поштовх до культурного та національно-політичного відродження, активізації боротьби на свої соціальні права та економічні реформи; Національно-визвольна Українська революція 1917 р. завершилася перемогою – створенням самостійної національної держави – Української Народної Республіки. Революція, звісно ж, відбувалася й з певними соціально-економічними гаслами та вимогами, а отже й втілити та забезпечити їх відтоді й мала здобута внаслідок революції держава.

Яким буде політична система, соціальний лад чи економічна політика цієї держави – визначає її суверен – народ України, забезпечує представницько-законодавчий орган, а втілює уряд тощо. Це і таке подібне вже не є революцією, ці процеси є державотворенням, розбудовою держави, в перебігу чого (існування держави), звісно, можливі соціальні вибухи (і соціальні революції, як і контрреволюції), іноземні інтервенції, оголошені й неоголошені війни (тимчасова окупація), проте усе це та багато іншого вже не є, власне, Українською революцією, а є розбудовою державності. Зміною державного чи соціально-економічного курсу держава врешті може пережити внутрішні революції і перевороти, змінити назву чи символіку, вступити до наддержавних утворень чи військово-політичних блоків, видозмінити свій статус, може вести війни чи національно-визвольні війни (боротьбу), але вона залишатиметься державою (в нашому випадкові – Українською державою) до тих пір, поки матиме основні визначальні на те ознаки держави як такої. Відтак Українська революція закінчилася із створенням Української держави – УНР.

Тож період УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (9 (22) січня 1918 – 14 листопада 1920 рр.) являв собою вже якісно новий виток Українського національно-політичного та державного відродження початку ХХ ст. і тривав у різних формах від січня 1918-го по 1920 р. включно.

За цей час (1918–1920 рр.) українське державотворення відбувалося у складних військово-політичних та соціально-економічних умовах й тривало у вигляді чотирьох основних фундаментальних українських національних державних утворень, які, відповідно, й склали чотири складових, як свого роду

чотири етапи, періоду Української державності початку ХХ ст.:

I етап (Перша українська національна державність): Українська Народна Республіка (Центральна Рада; 9 (22) січня – 29 квітня 1918 р.).

За Центральної Ради УНР мала характер соціалістичної республіки з обмеженою демократією та ознаками соціально-класової системи народного представництва і революційного парламентаризму. В Республіці обмежувалося виборче і представницьке право за класовими ознаками. Представницький орган – Українські Установчі збори обрані не були спочатку через більшовицько-українську війну, згодом – через ліквідацію УНР. Законодавчий орган – Українська Центрально Рада, виконавчий – Рада народних міністрів. Місцеве самоврядування – відсутнє, уряд УНР відмовився делегувати владу в регіонах представницьким органам і зробив своєю опорою на місцях установи, підпорядковані безпосередньо міністерствам. Шлях господарського розвитку – утиски приватної власності, побудова соціалізму, соціалізація землі, народна кооперація та націоналізація економіки. В березні–квітні 1918 р. державний суверенітет обмежувався присутністю німецьких та австро-угорських союзницьких (окупаційних) військ. 29 квітня 1918 р., в день ухвалення Конституції УНР, Республіку було ліквідовано внаслідок державного перевороту на чолі з ген. П. Скоропадським за “активного нейтралітету” німецького окупаційного командування.

II етап (Друга українська національна державність): Українська Держава (Гетьманат; 29 квітня – 14 грудня 1918 р.).

Постала внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р., після здійснення якого було проголошено про створення Української Держави у формі Гетьманату П. Скоропадського. Гетьман здобув диктаторські повноваження. Конституційними документами стали гетьманська Грамота “До всього українського народу” та Закони “Про тимчасовий державний устрій України”. Водночас П. Скоропадський відкинув будь-які спроби довічної абсолютизації влади. Його диктатура мала бути лише тимчасовою, до стабілізації політичного і фінансово-економічного становища в країні, після чого демократично обраний Сойм (парламент) повинен був би визначити державний устрій і форму правління. До скликання Союму законодавчі функції здійснювали фахівці міністерств, після чого закони ухвалювалися урядом і затверджувалися гетьманом. Виконавчу владу здійснювала Рада міністрів. Українська Держава забезпечувала право приватної власності, влада взяла курс на побудову ліберального капіталізму (за економічною сутністю) із значною долею державних монополій та впливовим прошарком великої буржуазії та земельних власників.

Це була унітарна держава диктаторського типу із тимчасовим обмеженням демократичних свобод. Разом з тим Гетьманат був державою українського територіального націоналізму сучасного зразка (соборницька політика, українцями вважалися усі громадяни УД без різниці етнічного походження тощо), що базувався на основі українських консервативних традицій та ідеології. Гетьманська держава дістала визнання більш як 20-ти країн світу.

Суверенітет Української Держави, як і владні повноваження самого гетьмана, де-юре були повносяжними, проте де-факто частково обмежувалися військово-політичною залежністю з боку окупаційного командування (головно – німецького), що дозволяє кваліфікувати УД як сателіта провідних Центральноєвропейських держав – Німеччини та Австро-Угорщини. Гетьманат було повалено 14 грудня 1918 р. внаслідок успішного державного військового перевороту (путчу) на чолі з Директорією (що розпочався 14 листопада збройним повстанням проти гетьмана низки військових формувань в авангарді з Окремим загоном Січових стрільців) та спричиненої цим заколотом Української соціальної революції (народного повстання).

ІІІ етап (Третя українська національна державність): Західно-Українська Народна Республіка (1 листопада 1918 р. – 22 січня 1919 р.; 22 січня – 20 грудня 1919 р. існувала як Західна область УНР – ЗОУНР).

Відновлення державності було проголошено 19 жовтня 1918 р. Українською Національною Радою. Фактично встановлено внаслідок силового захоплення влади у столичному місті Львові Українською генеральною командою на чолі з Д. Вітовським 1 листопада 1918 р. Назву – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) було визначено на засіданні Української Національної Ради 9 листопада 1918 р. До складу ЗУНР, крім Східної Галичини, входили Північна Буковина і Закарпаття. Конституцією в ЗУНР закріплювалося верховенство і суверенітет народу в державі, який здійснює їх через свої представницькі органи, обрані на підставі загального, рівного, прямого, виборчого права при таємному голосуванні, за пропорційною системою. Виборчим правом наділялися всі громадяни держави, без різниці національності чи статі. Найвищим органом влади мали стати Установчі збори ЗУНР, а до їх обрання вся повнота законодавчої влади належала Українській Національній Раді, виконавчої – Державному секретаріатові. За соціальною ознакою в парламенті ЗУНР переважали середні й заможні селяни, світська інтелігенція та духовенство. Місцеве самоврядування здійснювалося через представницькі органи – повітові УНРади.

ЗУНР як самостійна держава де-юре самоліквідувалася внаслідок злиття з УНР 22 січня 1919 р. й перетворилася на Західну область УНР. Однак об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу через ряд обставин не було тоді доведено до логічного завершення. Юридичний і правосильний акт злуки по факту dokonано не означав реального злиття двох суб'єктів угоди в єдину державну структуру. Не стала Соборна УНР після злуки ані унітарним державним утворенням, ані федеративним. ЗУНР зберегла за собою власні органи законодавчої та виконавчої влади з чітко окресленими обсягом і напрямом їхніх повноважень. Влада Директорії УНР й надалі обмежувалася територією на схід від р. Збруч. Кожне з державних утворень продовжувало розпоряджатися власними військами, дії яких, щоправда, певним чином співкоординувалися обома командуваннями та урядами. Крім того, де-юре остаточне рішення про зазначене державне злиття мали прийняти загальноукраїнські

Установчі Збори. Таким чином УНР та ЗО УНР (фактично ЗУНР), ці дві національні українські державні формації склали, швидше, конфедеративне державне об'єднання, а не єдину унітарну республіку, що було обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. 5 листопада 1919 р. уряд ЗО УНР змушений був підписати з командуванням генерала А. Денікіна угоду про капітуляцію Галицької Армії. 20 грудня 1919 р. Є. Петрушевич скликав у Відні засідання уряду ЗУНР, на якому було прийнято рішення про одностороннє скасування Акту Злуки.

На цей час уряд ЗУНР не контролював жодного метра української території і знаходився в еміграції у Відні, Галицької Армії як державної військової формації ЗУНР вже не існувало. У травні 1923 р. президент Є. Петрушевич розпустив еміграційні уряд та усі інші органи і установи, а також дипломатичні представництва і місії, що остаточно завершило номінальне існування ЗУНР.

Разом з тим варто зазначити й на існуванні й українських етнічно-крайових державних утворень, які водночас були складовими українських національних держав, або задекларували своє входження до їхнього складу, що з військово-політичних причин не вдалося здійснити на практиці. Як правило це були невеликі українські етнічно-крайові державні формації, які проголошували себе республіками з метою звільнення з-під окупаційної влади сусідніх народів й об'єднатися з українськими національними державними утвореннями, зокрема із ЗУНР та УНР. Так, на початку листопада 1918 р. створювані Національні Ради Закарпаття (у Пряшеві, Хусті, Любовні, Сваляві, Сиготі, Ясіні та ін.) декларували про прагнення українців-закарпатців увійти до складу ЗУНР. Варто зауважити, що, скажімо, єдина незалежна українська територія в Закарпатті – Гуцульська Республіка з центром у Ясіні на Мароморошині, що проіснувала до середини 1919 р., ще в листопаді 1918 р. задекларувала влиття до складу ЗУНР, а після Акту Злуки стала територією УНР. Як і інші подібні українські етнічно-крайові республіки (напр. Лемківські), такі осередки відродження української державності не отримали вчасної належної допомоги від великих українських земель й, зрештою, були знищені внаслідок військової агресії сусідніх загарбників.

ІV етап (Четверта українська національна державність): Українська Народна Республіка (Директорія; 14 грудня 1918 р. – 14 листопада 1920 р.).

УНР було відновлено 14 грудня 1918 р. внаслідок успішного державного військового перевороту (путчу) на чолі з Директорією (що розпочався 14 листопада збройним повстанням проти гетьмана низки військових формувань в авангарді з Окремим корпусом Січових стрільців) та спричиненої цим заколотом Української соціальної революції (народного повстання).

Друга УНР – це соціалістично-класократична республіка обмеженої демократії (обраними чи призначеними до будь-яких органів влади могли бути лише представники трудових класів – робітництва, селянства і “трудої” інтелігенції, якою вважалися “робітники на полі народної освіти, лікарські помічники, службовці в народних кооперативах, в конторах та установах”). Вищим органом влади

номінально був Конгрес трудового народу України (Трудовий конгрес) – революційне представництво організованих працюючих мас. В основу формування нової системи влади було покладено відверто класовий “трудовий принцип”, що передбачав усунення від влади в Республіці “класів нетрудових, експлуататорських, що живляться з праці класів трудових”. Вища верховна влада, яка практично належала Директорії (голова – В. Винниченко, потім – С. Петлюра), невдовзі трансформувалася у диктатуру головного отамана С. Петлюри, який фактично узурпував владу і стояв на вершині піраміди військової диктатури; виконавчу владу номінально здійснювала Рада народних міністрів. В країні панувала війна та влада різноманітних отаманів, посиленню яким свого часу сприяла державна влада УНР і які ситуативно виступали час від часу союзниками Дієвої Армії УНР.

На початку липня 1920 р. уряд залишив терени УНР і подався на захід, 14 липня р.Збруч перейшла й українська армія, яку було інтерновано на територію Польщі. В середині жовтня С.Петлюра із польськими військами повернувся до останньої столиці УНР Кам'янець-Подільського, а за ним в листопаді центральні державні установи. Проте вже 14 листопада 1920 р. уряд змушений був востаннє й назавжди залиши не лише Кам'янець-Подільський, а й українську територію. УНР припинила своє існування.

З того часу уряд УНР перебував в еміграції й жодного разу навіть на короткий час не встановлював свій контроль над певною частиною території України, тож будь-які твердження про продовження існування УНР після 14 листопада 1920 р. не мають під собою жодних підстав. Війни з Польщею та більшовицькою Росією було програно. Період української державності початку ХХ ст. завершився. Розпочався новий період – народного спротиву окупантам та повстансько-партизанської боротьби.

Період ПОВСТАНСЬКО-ПАРТИЗАНСЬКОЇ БОРОТЬБИ (1920–1922 рр.), яка, власне, почала набирати потуги ще з середини 1919 р., саме з початку 1920 р. почала відігравати власну, хоч і розрізнену, розпорошену й часто деструктивну й антидержавницьку, але вагомую, роллю в історичних подіях українського національно-визвольного руху. Досить сказати, що у ті роки постало безліч більших чи менших окремих “отаманських республік”, таких як, наприклад, Млієвська, Летичевська, Холодноярська та інші. Влада над українським селом перейшла до отаманів, а Україна розпалась на мікродержави, кожна з яких часто була не більше повіту, але називалася “республікою”, мала свою “політику”, “армію” та “фронт”. Наслідком був розпад України на приблизно 120 окремих “республік”. Проте, вже до кінця 1922 р. більшовиками було практично придушено масштабні повстання селян, які з того часу вже мали стихійний, нечисленний та спонтанно-протестний характер. Крім того саме 1922 року Україна (у шатах псевдодержавної більшовицької УСРР) де-юре стала складовою частиною СРСР.

Таким чином часовий відрізок (добу) української політичної історії від 1917 по 1922 роки можна визначити назвою “Національно-визвольна боротьба і українське державотворення (1917–1922 рр.)” й

розглядати в контексті таких історичних періодів та етапів, які, звісно ж мають й певні власні нюанси, особливості та контексти.

**ДОБА
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА
І УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
(1917–1922 рр.)**

ПЕРІОД I.

**Українська національно-визвольна революція
(4 березня 1917 р. – 22 січня 1918 р.)**

I ЕТАП: Національна та соціально-політична консолідація: організація та формування Української Центральної Ради (3 березня – 10 червня 1917 р.);

II ЕТАП: Національно-політичний автономізм: пошук компромісу між інтернаціоналізмом революційно-соціалістичної демократії та державотворчим інстинктом (10 червня – 7 (20) листопада 1917 р.);

III ЕТАП: Відродження державності: від федеративного суверенітету до самостійної республіки (7 (20) листопада 1917 р. – 9 (22) січня 1918 р.).

ПЕРІОД II.

**Українське державотворення
(22 січня 1918 р. – 14 листопада 1920 р.)**

I ЕТАП: УНР – Українська Народна Республіка (Українська Центральна Рада) (22 січня – 29 квітня 1918 р.);

II ЕТАП: Українська Держава (29 квітня – 14 грудня 1918 р.);

III ЕТАП: ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка (1 листопада 1918 р. – 22 січня 1919 р.); ЗО УНР – Західна область Української Народної Республіки (22 січня – 20 грудня 1919 р.);

IV ЕТАП: УНР – Українська Народна Республіка (Директорія) (14 грудня 1918 р. – 14 листопада 1920 р.).

ПЕРІОД III.

**Повстансько-партизанська визвольна боротьба
(1920–1922 рр.)**

Після втрати українською державною владою власної території та виходу верховних властей ЗУНР (кінець 1919 р.) та УНР (кінець 1920 р.) за межі України, на її теренах боротьба з більшовизмом не вщухла. Відбувся Другий зимовий похід, тривала повстансько-партизанська боротьба, проте владою в країні остаточно опанував більшовицький уряд УСРР, війська якого згодом придушили хоч і численні, але розрізнені повстанські виступи.

30 грудня 1922 р. УСРР разом з РСФРР, Білоруською РСР та Закавказькою РФСР (Грузія, Вірменія, Азербайджан) увійшла до складу СРСР на федеративних засадах, втрачаючи таким чином навіть свою декларативну незалежність, яку мала доти. Україна остаточно втратила своє більшовицьке номінальне самоврядування. Для країни та українського народу настала нова доба політичної історії.

Hai-Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the Department of Historical Studies, Research Institute of Ukrainian history (Ukraine, Kyiv), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

National liberation struggle and Ukrainian statehood in 1917–1922. (On the question of periodization of the political history of Ukraine beginning of the XX-th century)

The article deals with the question of periodization kontraversionny political history of Ukraine in the early twentieth century, in particular the pores of the

National Liberation struggle and various Ukrainian states education during 1917–1922 years.

Keywords: *Ukrainian Peoples Republic, the Ukrainian Revolution, Ukrainian State, periodization of history of Ukraine.*

Гай–Ниженик П. П., доктор исторических наук, академик Украинской академии наук, заведующий отделом украинских студий, Научно–исследовательский институт украинологии (Украина, Киев), *Hai–Nyzhnyk@ukr.net*

Национально–освободительная борьба и украинская государственность в 1917–1922 гг. (К вопросу периодизации политической истории Украины начала XX века)

Рассматривается контрверсионный вопрос периодизации политической истории Украины начала XX века, в частности поры Национально–освободительной борьбы и различных украинских государственных образований в течении 1917–1922 годов.

Ключевые слова: *Украинская Народная Республика, Украинская революция, Украинская держава, периодизация истории Украины.*

* * *

УДК 75:711.57(477–25)В.Котарбинський “18/19”

Добріян Д. М.
аспірантка, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), *vanderveidenkiev@gmail.com*

Участь Вільгельма Котарбинського в мистецьких об'єднаннях та художніх виставках Києва

Статтю присвячено галерейно–виставковому життю Києва та визначенню місця художника Вільгельма Котарбинського у ньому. У публікації розглядається персональна участь митця у київських мистецьких об'єднаннях та художніх виставках. Подается звіт організаторської діяльності майстра у культурному житті міста.

Ключові слова: *мистецтво, живопис, Вільгельм Котарбинський, художні вернісажі, Київське товариство художніх виставок, Київське товариство старожитностей і мистецтв, музеї.*

Основна мета публікації полягає у тому, щоб на основі опрацювання відповідних джерел, Галерейно–виставкове життя Києва, а, тим паче, місце у ньому Вільгельма Котарбинського, ніколи не було темою спеціального дослідження. Джерельну базу розвідки складають архівні матеріали, каталоги виставок, інформація у періодичних виданнях. Питання мистецької доби XIX століття попередньо розглядалися у роботах М.Дроботюк, О.Коваленка, Л.Савицької та О.Федорука, однак виставковий аспект діяльності Котарбинського зачіпався побіжно. Необхідність детального розгляду цього напрямку культурницької діяльності Котарбинського, була викликана постійно зростаючим інтересом суспільства до постаті митця. А тому, головним завданням статті є аналіз діяльності художника в мистецьких об'єднаннях та художніх виставках Києва.

Київські вернісажі останнього десятиліття XIX століття важко уявити без участі в них Вільгельма Котарбинського. Створюючи фрески у соборі Св. Володимира, він активно брав участь у галерейно–виставковому житті міста.

Вперше, живописець продемонстрував свій талант мешканцям Києва у грудні 1891 року, на щорічній виставці місцевих художників у Біржовій залі. Різдвяна імпреза 1891 року поклала початок насиченій та тривалій мистецькій діяльності Вільгельма Котарбинського у Києві. Дебютна картина майстра – “Оргія” (300 x 500 см) отримала широкий резонанс у київській періодиці того часу. Археолог та художній

критик Олександр Ертель на сторінках газети “Кієвлянин” вказував на чисельні недоліки полотна, але підсумовуючи, писав: “Оргія” пана Котарбинського з успіхом може прикрашати будь–яку виставку” [27]. На сторінках часопису “Кієвская старина”, робота була названа “взірцем міжнародного мистецтва”, а самого Вільгельма Котарбинського анонімний автор статті порівнював із визнаними митцями Г.Макартом та Г.Семирадським [5, с. 332–333].

Окрім Вільгельма Котарбинського, учасниками мистецького заходу були Є.Вжещ, В.Галімський (організаторта ідейний натхненник) [22, арк. 2], К.Костанді, С.Костенко, В.Менк, М.Пимоненко, Х.Платонов, І.Селезньов, Я.Станіславський. Також експонувалися твори відомих майстрів І.Айвазовського, В.Верещагіна, Ю.Клевера, І.Крамського та інших художників.

Вдруге, Вільгельм Котарбинський представив свої картини у грудні 1892 року, на щорічному різдвяному вернісажі киян. На імпрезі 1892 року було продемонстровано більше сотні полотен, які належали понад двадцятьом київським та одеським художникам: Є.Вжещу, С.Костенку, К.Костанді, М.Пимоненку, Х.Платонову та іншим [19, с. 493]. Вільгельм Котарбинський показав вісім своїх робіт: “Ангел смутку”, “Венеція”, “Захід сонця”, “Сходження місяця”, “Порт в Акціуме”, “Після бурі”, “Ніч в Палестині”, “Перемога кохання” [23, арк. 8–12]. За кількістю поданих робіт Вільгельма Олександровича випереджав лише Владислав Галімський, який був постійним організатором експозицій на Різдвяні свята [23, арк. 6]. Київська художня критика оцінила досить неоднозначно полотна Вільгельма Котарбинського. Газета “Кієвское слово” одночасно надрукувала два матеріали, які кардинально відрізнялися за своїм змістом. В одному, картини майстра були вшент розкритиковані [26], а в іншому, була подана виключно позитивна характеристика [28].

Наслідуючи організаційні форми передвижників, у травні 1893 року Владислав Галімський, Вільгельм Котарбинський та інші художники звернулися до влади з офіційним проханням затвердити статут Київського товариства художніх виставок (офіційна назва – “Кієвскоетоварищество художественныхъ выставокъ”). 28 вересня 1893 року статут був підписаний генерал–губернатором, а у листопаді вийшов друком. Таким чином, з листопада 1893 року організація почала існувати юридично [24, арк. 1]. Учасники Київського товариства художніх виставок власну ціль сформулювали наступним чином: “Товариство ставить собі за мету, з належного дозволу, влаштувати з платним входом виставки художніх творів: здійснювати на них продаж як творів мистецтва, так і каталогів художніх видань і фотографічних знімків художніх творів” [18, с. 1].

Перша виставка Київського товариства художніх виставок, як офіційної організації, була відкрита 26 січня 1894 року в залі університету св. Володимира. Всього на вернісажі киян було представлено 106 полотен. Головними учасниками заходу були: Є.Вжещ, В.Галімський, В.Менк, М.Мурашко, М.Пимоненко, Х.Платонов, П.Сведомський, С.Світославський, Я.Станіславський [16].